Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

QO‘QON XONLIGI VA ROSSIYA IMPERIYASI O‘RTASIDAGI SIYOSIY MUNOSABATLAR TARIXI

Yusupova Shahlo Nusrat qizi
Vobkent tumani 7-umumta’lim maktabi
Tarix fani o‘qituvchisi BuxDU magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21219116

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asrda Qo‘qon xonligi va Rossiya imperiyasi o‘rtasida shakllangan siyosiy, diplomatik va harbiy munosabatlar tahlil qilingan. Tadqiqotda Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga nisbatan olib borgan ekspansion siyosati, Qo‘qon xonligining mustaqilligini saqlab qolish yo‘lidagi sa’y-harakatlari hamda ikki davlat o‘rtasidagi ziddiyatlarning kelib chiqish sabablari yoritilgan. Shuningdek, Toshkentning bosib olinishi, Po‘latxon qo‘zg‘oloni va Qo‘qon xonligining tugatilishiga olib kelgan omillar tarixiy manbalar asosida tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari Qo‘qon-Rossiya munosabatlarining Markaziy Osiyo tarixidagi o‘rni va ahamiyatini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Qo‘qon xonligi, Rossiya imperiyasi, Markaziy Osiyo, mustamlakachilik siyosati, Toshkent, Xudoyorxon, Po‘latxon qo‘zg‘oloni, diplomatik munosabatlar, harbiy yurishlar, Turkiston general-gubernatorligi.

XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida Farg‘ona vodiysida shakllangan Qo‘qon xonligi Markaziy Osiyoning yirik siyosiy davlatlaridan biri sifatida maydonga chiqdi. Dastlab Buxoro amirligi ta’siri ostida bo‘lgan xonlik keyinchalik mustaqil davlat maqomiga ega bo‘lib, Farg‘ona vodiysi hamda unga tutash hududlarda o‘z hukmronligini o‘rnatdi. Qo‘qon xonligi kuchli harbiy salohiyati, rivojlangan iqtisodiy tizimi va faol diplomatik aloqalari tufayli mintaqaning muhim siyosiy markazlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, Umarxon (1810–1822) va Muhammad Alixon (1822–1842) hukmronligi davrida xonlik o‘z taraqqiyotining eng yuqori bosqichiga erishdi.

XIX asrning birinchi yarmidan boshlab Rossiya imperiyasi Sibir va Qozog‘iston dashtlari orqali Markaziy Osiyoga qarab kengayish siyosatini olib bordi. Bu siyosat iqtisodiy manfaatlar, geosiyosiy ustunlikka erishish va yangi bozorlarni egallash maqsadlari bilan bog‘liq edi. Mazkur jarayonda Qo‘qon xonligi Rossiyaning mintaqadagi strategik maqsadlariga to‘sqinlik qiluvchi asosiy siyosiy kuchlardan biri sifatida namoyon bo‘ldi.

Qo‘qon xonligi va Rossiya imperiyasi o‘rtasidagi munosabatlar masalasi tarixshunoslikda keng o‘rganilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Akademik B.A. Ahmedovning tadqiqotlarida Qo‘qon xonligining siyosiy tuzilishi, iqtisodiy hayoti va Rossiya bilan olib borgan diplomatik hamda harbiy munosabatlari chuqur tahlil qilingan.

Shuningdek, I. Mo‘minov, A. Rahimov va A. Yo‘ldashevlarning ilmiy ishlari Qo‘qon-Rossiya munosabatlarining turli jihatlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. “O‘zbekiston tarixi” ko‘p jildli nashrida Rossiya imperiyasining harbiy yurishlari, Toshkentning bosib olinishi va Qo‘qon xonligining tugatilishi bilan bog‘liq voqealar batafsil tahlil etilgan.

Zamonaviy tarixshunoslikda S. Ortiqov, M. Usmonov va N. Vohidov kabi olimlar xonlik va Rossiya imperiyasi o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar, shaharlar ijtimoiy hayoti hamda bosib olingandan keyingi boshqaruv tizimini tadqiq etganlar. Shuningdek, N.A. Xalfin, V.V. Bartold va boshqa rus tarixchilari asarlarida Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi strategik maqsadlari va siyosiy manfaatlari o‘ziga xos nuqtayi nazardan yoritilgan.

XIX asrning birinchi yarmida Qo‘qon xonligi Rossiya imperiyasi bilan diplomatik va savdo aloqalarini rivojlantirishga intildi. 1839–1842-yillarda Rossiya tomonidan V.A. Perovskiy boshchiligida

elchilik missiyalarining yuborilishi ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlarning dastlabki bosqichini tashkil etdi. Biroq tomonlar o‘rtasida o‘zaro ishonchning yetarli darajada shakllanmaganligi sababli diplomatik aloqalar kutilgan natijani bermadi.

Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga nisbatan ekspansion siyosati munosabatlarning keskinlashuviga olib keldi. Ayniqsa, Toshkent shahri atrofidagi kurashlar ikki tomon o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarning markazida bo‘ldi. Toshkent iqtisodiy, siyosiy va harbiy jihatdan muhim strategik hudud hisoblanganligi sababli uni nazorat qilish mintaqadagi ustunlikni ta’minlash imkonini berardi.

1865-yilda general M.G. Chernyayev qo‘mondonligidagi rus qo‘shinlari Toshkentni egalladi. Bu voqea Qo‘qon xonligining siyosiy va harbiy mavqeiga jiddiy zarba berdi. Toshkentning qo‘ldan ketishi xonlikning iqtisodiy salohiyatini ham zaiflashtirdi.

1868-yildan boshlab Rossiya imperiyasi Namangan, Andijon va boshqa strategik hududlarda o‘z ta’sirini kuchaytirdi. Xudoyorxon Rossiya imperiyasining harbiy ustunligini anglab, murosa siyosatini yuritishga harakat qildi. Biroq bu siyosat xonlikning mustaqilligini saqlab qolish imkonini bermadi.

Rossiya bosqinchilik siyosatiga qarshi xalq noroziligi kuchayib bordi. Xususan, Po‘latxon qo‘zg‘oloni hamda Andijon va Namangan hududlaridagi xalq harakatlari mahalliy aholining mustamlakachilikka qarshi kurashga tayyor ekanligini ko‘rsatdi. Biroq ushbu harakatlarning markazlashmaganligi va yagona siyosiy rahbarlikning mavjud emasligi ularning muvaffaqiyat qozonishiga to‘sqinlik qildi.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, xonlik aholisi orasida Rossiya istilosiga qarshi kayfiyat kuchli bo‘lgan. Ushbu jarayon xalq og‘zaki ijodi, tarixiy rivoyatlar va dostonlarda ham o‘z aksini topgan.

Rossiya imperiyasi hukmronligining o‘rnatilishi mintaqaning iqtisodiy va siyosiy hayotida muhim o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Rossiya sanoat mahsulotlarining mahalliy bozorlarga kirib kelishi natijasida an’anaviy hunarmandchilik tarmoqlari raqobatga dosh berishda qiyinchiliklarga duch keldi. Shu bilan birga, paxta yetishtirish va eksport qilish hajmi keskin oshdi hamda mintaqa Rossiya sanoati uchun xomashyo bazasiga aylana boshladi.

1876-yilda Qo‘qon xonligi rasman tugatilib, uning hududi Turkiston general-gubernatorligi tarkibiga kiritildi. Natijada mintaqadagi siyosiy muvozanat tubdan o‘zgardi va Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi hukmronligi mustahkamlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Qo‘qon xonligi dastlab Rossiya imperiyasi bilan diplomatik va savdo aloqalarini rivojlantirish orqali o‘z manfaatlarini himoya qilishga intilgan. Biroq Rossiyaning geosiyosiy manfaatlari, harbiy ustunligi hamda bosqinchilik siyosati ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlarning harbiy to‘qnashuvlarga aylanishiga olib keldi.

Qo‘qon xonligi Buxoro amirligi va Xiva xonligi bilan mustahkam siyosiy ittifoq tuza olmadi. Ichki siyosiy beqarorlik, iqtisodiy qiyinchiliklar va markaziy hokimiyatning zaiflashuvi xonlikning tanazzulini tezlashtirdi. Toshkentning bosib olinishi va keyinchalik xonlikning tugatilishi Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi hukmronligini ta’minlagan asosiy omillardan biri bo‘ldi.

Qo‘qon xonligi va Rossiya imperiyasi o‘rtasidagi munosabatlar tarixi mustaqillikni saqlashda siyosiy birlik, kuchli iqtisodiyot va puxta tashqi siyosatning naqadar muhim ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu tarixiy tajriba bugungi kunda ham milliy davlatchilikni mustahkamlash, tarixiy xotirani saqlash va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахмедов Б.А. История Кокандского ханства. – Ташкент: Фан, 1996. – 312 с.
2. Бартольд В.В. Сочинения. Том II. Общие работы по истории Средней Азии. – Москва: Наука, 1963. – 1024 с.
3. Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии к России. – Москва: Наука, 1965. – 468 с.
4. Мўминов И.М. Ўзбекистон тарихи бўйича танланган асарлар. – Тошкент: Фан, 1978. – 356 б.